

A tulipán szó és motívum történetéhez.

A Magyar Nyelv múlt évi folyamában (XXIII, 201—205) Cs. *Sebestyén Károly* igen érdekes és több tekintetben nagyon tanulságos cikket írt a magyarság ládáiról, köztük természetesen a mind máig népszerű tulipános ládáról is. Erről az utóbbiról azt tartja, hogy már csak azért sem lehet a magyarság eredeti ládaformája, mert nevének mind a két alkotórésze idegen származású és azonfelül aránylag új szerzeménye szókészletünknek. A *láda* szó már a 15. szd.-ban ismeretes ugyan, de német eredetű; *tulipán* szavunk pedig, melyet az olaszoktól vagy talán szintén a németektől vettünk át, igen későn, csak 1685-ben bukkan fel először irodalmi emlékeinkben (*Comenius: Orbis sensualium pictus trilinguis*, vö. MNy. II, 265). Hogy a tulipános láda nem ősi ládaformánk, abban alkalmasint igaz van Cs. *Sebestyénnek*. De keletkezésének ideje véleményem szerint semmi kapcsolatban sincs azzal a körülménnyel, hogy a *Tulipa Gesneriana* mai magyar neve eddigi szótörténeti ismereteink szerint nem régibb a 17. szd. kilencedik évtizedénél. Ennek a nyelvtörténeti adatnak u. i. nem lehet korhatározó értéke a tulipános ládára nézve. Vagyis a magyar tulipán díszítő motívum története független a magyar tulipán szó történetétől, azonban bizonyára sokkal szorosabban függ össze a tulipán virág magyarországi elterjedésével. *Gombocz* is — igen helyesen — különválasztja egymástól a tulipán szó és a tulipán motívum történetét. Ámde ő is azt véli, hogy a tulipán naturalisztikus ábrázolása szűrőkön, ládákön stb. nem lehet régibb a 17. szd. közepe tájánál, amikor a tulipán virág már a mi népünkönél is elterjedt (MNy. II, 266).

Azonban vizsgáljuk csak meg a tulipán virág európai és különösen hazai történetét, abból talán majd némi világosság derül a tulipán díszítő motívum és ennek kapcsán esetleg a tulipános láda történetére is. Remélhetőleg a magyar szótörténetnek is lesz valamicske haszna vizsgálódásainkból.

Tudott dolog, hogy a tulipán ázsiai növény. A virágkedvelő törökök hozták Európába több, ma már szintén általánosan elterjedt virággal, fával, díszcserjével (szekfű, jácint, császárkorona, orgona, hibiscus, vadgesztenye stb.) együtt. Tőlük került Közép- és Nyugat-Európa kertjeibe, állítólag I. Ferdinánd római-német császár portai követé, *Augier Ghislain de Busbecque* (latinus neve *Busbeckius*) útján (*Szutórisz Fr.: A növényvilág és az ember* 582), aki 1554-ben látott először tulipánt Konstantinápolyban. Az olaszok azonban valószínűleg közvetlenül a törököktől kapták Velencén keresztül (vö. *V. Hehn: Kulturpflanzen u. Haustierte*⁸ 517). *Szutórisz* szerint a *Busbeckius* hozta tulipánhagymából a 16. szd. híres botanikusa és polyhistora, a svájci *Gesner Konrád* nevelte föl az első európai tulipánvirágot

1559-ben Augsburgban. Ezzel szemben *Takáts Sándor*, aki nagyérdékű művelődéstörténeti munkáiban többször is foglalkozik a tulipán hazai sorsával összefüggésben ennek a híres virágnak külföldi történetével is, alkalmasint német forrás nyomán azt állítja, hogy a tulipán éppen az imént jelzett időben virult ugyan *Herwardnak*, egy gazdag augsburgi patriciusnak a kertjében, ahová csakugyan *Busbeckius* ajándékképpen jutott el, csak hogy nem *Gesner* nevelése volt, mert a német *Pliniust* csak virulásának híre csalogatta oda. Le is rajzolta az első németországi tulipánt, rajzáról fametszetet készített és ez meg is jelent *De hortis Germaniae c. munkájában*. De ez utóbbira vonatkozóan meg azt olvassuk a Magyarország c. napilap 1928. március 18-i számában, hogy a tulipán első európai rajza egy másik nagynevű botanikustól, a bennünket tudományos munkásságának magyar vonatkozásai miatt is érdeklő *Clusius Károlytól* (*Charles de l'Escluse*) való és 1583-ban készült (*Clusius* rajzát l. a Magyarország id. helyén). Hogy ebben a dologban melyik közlésnek van igaza, azt nincs módomban eldönteni. Ez különben tárgyunkra nézve nem is nagyon fontos. Azonban annál inkább megjegyezni való, hogy 1565-ben a *Fuggerek* kertjében is nyílik a tulipán, 1573-ban jutott el ez a kedves virág Bécsbe és 1577-ben már Angliában is virít; 1629-ben 140 változatát ismerték Hollandiában (vö. *Hehn* i. m. 517, *Meyers* Konversat. Lex. XIX, 796).

Amde részünkről mindennél több figyelmet érdemelnek *Takáts*-nak azok a sorai, melyekben azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy hazánkba előbb jutott el a tulipán, mint Németországba, ahol azonban *Gesnernek*, a 16. szd. *Linnéjének* érdeklődése következtében rögtön feléje fordult a már akkor is fejlett német tudomány figyelme. *Verancsics Antal*, a későbbi esztergomi érsek, akinek szép kertjeit, virágszeretétet számos egykorú forrás hirdeti, 1553-tól 1557-ig volt a magyar király portai követe. A szultánt ázsiai hadjárataira is elkísérte. *Takáts* szerint lehetetlen, hogy ez a szenvedélyes kertész ne vette volna észre a törököknek ezt a fölöttébb kedvelt, sőt ünnepelt virágát (vö. tulipán-ünnep) és egyéb törökországi ritka virágokkal együtt ne küldött, vagy hazaértékor, 1557-ben ne hozott volna belőle virágkedvelő hazai jóembereinek. (Rajzok a törökvilágból III, 380—181 és *Az Ujság* 1915, 153. sz.) Föltehető tehát, hogy nagyurainknak, a *Nádasdy*aknak, *Batthyány*aknak, *Zrinyi*eknek messze földön elhíresült kertjeiben már a 16. szd. közepén nyílt a tulipán, de egészen bizonyosan díszlett a török hódítás elejétől kezdve a magyarországi törökség kertjeiben. Ennél fogva aligha kellett hozzá egy egész század, hogy ez az akkoriban olyan gyors és általános divatra kapott virág, mely Európa-szerte egy több évtizedre menő korszak rendkívül élénk érdeklődésének középpontjában állott (tulpománia), a nép között is elterjedjen és mint kedvelt díszítő motívum alkalmazást találjon előbb a műiparban, majd később a népies művészetben is.

Gombocz szerint *Busbecq* említi először a *tulipán* szót egy munkájában 1589-ben. Van azonban reá két évvel korábbi adatunk is, mely annál becsesebb, mert a tulipán virág hazai elterjedéséről tanuskodik. *Takáts* közléséből tudjuk, hogy 1587. március 6-án *Honelius János* Marburgból ír *Batthyány Boldizsárnak*, *Clusius* mecénásának, és arra kéri őt, hogy küldjön neki jerikói rózsát, dupla violát, tulipánt, nárciszt és más ritkább virághagymát: „Rosam de Jeriko, *Violas duplices, Tulipan. Narcisses et similia caepacea et rariora alia a magnificentia vestra, cum tempus sit rogo*“ (I. m. III, 382). Tehát nem Németországból igyekszik újfajta virágokat szerezni, köztük tulipánt is, hanem egy nagy kedvvel kertészkedő magyar főúrtól, kinek ebbeli híre eljutott a külföldre is. *Honelius* kérését bizonyosan nem úgy kell értenünk, hogy *Batthyány* Törökországból szerezze meg neki a felsorolt akkor még ritka virágokat, hanem úgy, hogy az ő híres kertjeinek gondosan ápolt nevezetességei közül küldte meg számára. Nagyon valószínű, hogy abban az időben, de alkalmasint már 1587-et megelőzően is nemcsak *Batthyány* kertjeiben díszlett a tulipán, hanem más magyar nagyurakéban is. És kétségtelen, hogy fokozatos megismerése nyomán a kedvelt virágnak díszítő motívumként való felhasználása sem késhegett sokáig.

Midőn a fejlett hollandi virágkertészletnek a tulipán számos, szebbnél-szebb fajtáját sikerült fölnevelnie, akkor a virágkedvelők, a tulipán rajongói természetesen már nem tőlünk, nem is a törököktől szerezték meg a sokszor mesés értékű tulipánhagymákat, hanem Hollandiából. *Takáts* említi (i. m. és *Szegény magyarok*), hogy *Lórántffy Zsuzsánna* fejedelemasszony kertjében is előfordult a tulipán, mert többször hozat tulipánhagymát Pozsonyból, ahonnan egy *Janovics György* nevű ember küld neki az 1646. év őszén 131 drb. „*tulipagyökeret*“. *Takáts*nak ez a közlése, amint maga mondja a *Szegény magyarok* c. munkájának 395. lapján, a M. Tud. Akad. Évkönyveinek XIII. köt. 9. drb. 63. lapjáról való. Ez az adat azonos a NySz. következő adatával: „Az *tulipa gyökereket* is megvitték Nagyságodnak. Évk. XIII, 63“. Ennélfogva szótörténeti szempontból *Takáts*nak, illetőleg a NySz.-nak ezt az adatát kell a *Gombocz* (MNY. II, 265) közölte egybeállítás élére helyezni a *Comenius* Januájából (1649) származó *tulipa virág* elé, mint e népszerű virág nevének magyar nyelvű szövegbeli első előfordulását. *Takáts* 1665-ből is idéz egy magyar embertől származó adatot a *tulipán* szóra, igaz, hogy német nyelvű szövegből. *Nádasdy Ferenc* 1665-ben két megbízottját küldte Pottendorfól Hollandiába és meghagyta nekik, hogy „*Blumenstöck, Tulipan, Nägl* und *Animoni, Ranunculos*“ és egyéb virágokat hozzanak számára. (*Szegény magyarok* 403).

Jóval a *Cs. Sebestyén* említette 1685. év előtt ismeri már a *tulipán* szót költői nyelvünk is. Tudomásom szerint valamennyi költőnk közül a XVII. szd. nagy magyar epikusának, *Zrínyi Miklósnak* szó-

kincsében bukkan fel először. Hatalmas eposzának megírása előtt, midőn még a szerelemnek édes versével játszadozott, éneкли ezeket a sorokat a Fantasia poeticaban, amely azonban csak 1651-ben jelent meg: „De mennire ismeg Rosmarin az chalánt, Mennire győzi meg Viola Tulipánt. És menni külömbség Váltia esztet s haynalt: | Annira győzőm én az rut chipás ebet“ (Akad. kiad. 299). A tulipán szó története iránt érdeklődő kutatók figyelmét bizonyosan azért kerülte el ez a becses adat, mert Zrinyi költői műveinek legjobb, legmegbízhatóbb kiadásához, a Széchy-Badics-féle akadémiai kiadáshoz függesztett Szó- és szólásjegyzékből véletlenül kimaradt ez a nevezetes szó. Viszont a NySz.-ből nem maradt ugyan ki, csak mint számtalan osztályos társa, a maga helyén, hanem szerényen meghúzódik a rozmarin árnyékában (II, 1468). Hiába, nemcsak a könyvnek van meg a maga sorsa, hanem a szónak is.

A MNy. II, 265 szerint Lippay János Posoni kertje (1664) e szónak csak a tulipa alakját ismeri. Pedig megvan benne a tulipán is, pl.: „Tulipánok, Anemone, Liliumok, Narcissusok (I, 9) . . . némelly virágok pedig, kiváltképpen a' Tulipán, irtóznak a' ziros [így!] földtül (uo. 30). Az Niderlandi Tulipánok áthatatosak, és nem változnak színekben (uo. 41). Igy cselekszenek az fő Tulipanokkal is“ (uo. 69) stb.

Az időrendben ezután következő adat szépirodalmi: Gyöngyösi Kemény Jánosából való (1693, MNy. II, 265). Két évvel később Kőszeghy Pálnak Bercsényi házassága c. munkájában megtaláljuk kicsinyítőképzős alakját. „Margit amaz, s az az kegyes | Juliánka, | Nem különb, mint kerti ékes tulipánka“. (99. l.)

Szutórisz említi, hogy Franciaországban nagy hatással volt a törökországi virágok elterjedése a művészi hímzésre, és hogy egy Vallet Péter nevű rajzoló a híres francia kertésznek, Jean Robinnek kertjében lerajzolta a különféle virágokat, köztük a tulipánt is, és rajzaiból mintakönyvet szerkesztett, hogy ennek alapján hímezhesék a királyi udvar ruházatát (I. m. 584). Franciaországban tehát először műipari termékeken jelenik meg a tulipán motívum. Valószínű, hogy ez nálunk is így volt, s a tulipános díszítés a művészi ipar készítményeiről került le a népies művészet motívumai közé. S hogy a 17. szd. közepén hazánkban már valóban szó esik tulipánmotívumos műipari tárgyokról, melyek bizonyára nem a följegyzésük esztendejében készültek, hanem talán már jóval előbb, azt bizonyítja a következő, 1651-beli adat, mely a báró Esterházy Ilona kisasszony után maradt drágaságok jegyzékéből származik: . . . harmadik aranyos ezüst csésze tulipán az közepiben“ (Radvánszky: Családelet II, 312). 1688-ból való a MNy. i. h. Tököly Naplójából közölt „unus torax... ad formam tulipanorum“. A 17. szd. második feléből ered egy följegyzés egy „tulipán formára kicsinált ezüst aranyos . . . pár kapocs a l felvarrott nadrág“-ról (TörtTár 1879, 146).

Már 18. szd.-beli adat a következő: „Más veres jancsik egészen ezüst tulipa és másféle ezüst virágokkal sűrűn rakva“ (1707, TörtTár 1879, 174). II. Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka két magyar nyergét említi, melynek négy szegletén négy tulipán van (Századok 1883, 789). Azt hiszem, ha a régi leltárak, hozományjegyzékek stb. készítői pontosabban írják le a férfi- és női ruhák anyagának mélt, nyomtatott, szövött, varrott, vagy egyéb használati tárgyak festett-faragott díszítését, és nem elégszenek meg az olyan általános megjelöléssel, mint pl. a virágos atlasz, virágos bársony, virágos kamuka, virágos burat, virágos brokát, virágos tabit, virágos tereclana, virágos abrosz, virágos cafrang, virágos kupa, pohár, superlát, szoknya, rece stb. (vö. *Radvánszky*: Családélet, Udvartartás), akkor a tulipán motívumnak sokkal több nyelvi emléke marad fenn a 17. szd.-ból, sőt talán akadna köztük 16. szd.-beli is.

Van azonban a hazai tulipános díszítésnek nemcsak nyelvi, hanem számtalan tárgyi emléke is az 1600-as évekből. Igaz ugyan, hogy a Nemzeti, Iparművészeti és Néprajzi Múzeum e korbelinek jelzett tulipán-motívumos tárgyai nincsenek, legtöbbször nem is lehetnek a század megállapításánál pontosabban keltezve; de föltehető, hogy nem valamennyi készült a 17. szd. második felében. Egészen bizonyos pl., hogy *Brandenburgi Katalin* magyar eredetűnek jelzett tulipán-motívumos díszruhája (l. az Iparműv. Múzeumban) a 17. szd. első feléből való. Nem lehetetlen tehát, hogy egynémely régi ládánk tulipános díszítése szintén ebből a korból származik, vagy talán még valamivel előbből is.

Befejezésül megemlítem, hogy *Gvadányi* generális uram nem tulipános ládát ismer, hanem *liliomosat*. Szerinte u. i. a Tiszaháton, a badalói (Bereg m.) bíró eladó leányának „Szép liliomokkal festve zöld ládája“ (Unalm. órákban való időtölt. 16, 1795). Liliommal díszített ládát emleget egyik szép népdalunknak következő szakasza is:

Édes anyám, csak egy a kérésem,
Csak egy ládát csináltasson nékem,
Négy sarkára négy szál rozsmaringot,
Közepibe dupla liliomot.

(*Vikár*: A magy. népkölt. remekei II, 190).

Csefkó Gyula.